

Imatges del contacte de llengües en la conversa

Luci Nussbaum

(Universitat Autònoma de Barcelona)

El contacte de llengües ha estat un fet àmpliament debatut al llarg de la història dels estudis sobre el llenguatge humà. L'impacte entre sistemes lingüístics ha estat observat des de perspectives lingüístiques diacròniques, sincròniques (a vegades normatives) i també psicolingüístiques, quan es tracta de la parla individual d'aprenents o de bilingües. Des de fa relativament poc, empena per altres disciplines veïnes interessades en la comunicació humana, la lingüística ha delimitat com a objecte d'estudi el contacte de llengües en els intercanvis entre individus. Sense voler fer un recorregut per la història dels interessos comuns en l'estudi del contacte de llengües, tractaré en les pàgines que segueixen del que suposa, al meu entendre, adoptar una perspectiva conversacional per estudiar l'ús de més d'una llengua en la interacció i presentaré un model de situacions de parla que pot ser útil per delimitar el camp.

1. Lingüistes, creadors i usuaris

Com ja s'ha dit altres vegades, la terminologia que fa referència al contacte de llengües (alternances, manlleus, transferències, interferències, interllengües, etc.) il·lustra fins a quin punt els estudis de la realització verbal són dependents d'una lingüística que se situa, per observar l'ús, en l'espai configurat per la representació d'un sistema de comunicació homogeni i preexistent als moments que li donen vida. Segurament aquesta visió de la producció dels individus té a veure amb el fet que, des del seu naixement, la lingüística moderna s'hagi decantat per l'estudi dels sistemes abstractes, deixant de banda tot allò que fa referència a l'ús. Cal remarcar, però, que en el *Curs de Lingüística General*, Saussure ja dedica una part

important de la seva obra a qüestions relatives al contacte de llengües, tot assenyalant que l'unilingüisme en un territori és més aviat un fenomen excepcional. No voldríem relatar aquí la història de les relacions entre les diferents lingüístiques ni criticar les perspectives que observen el contacte de llengües des del sistema, amb una visió uniformista. La lingüística de "la llengua" —per oposar-la a la lingüística del discurs, de la interacció o de la conversa— té un paper social decisiu en la definició de situacions de pèrdua o de canvi de llengües i en la restitució de la història lingüística de les comunitats. Ara bé, l'opció de fer abstracció de la variació per poder estudiar el sistema de les llengües ha alentit el desenvolupament de la lingüística de la parla a Europa.

En contrast amb els lingüistes del sistema, els creadors que han volgut donar-nos imatges de la realitat han entès la variació lingüística com un fet indestriable de la relació social i han recorregut, en les seves produccions novel·lístiques i de cinema, a la variació lingüística com a recurs per atribuir identitats als seus personatges. Així algunes obres literàries i cinematogràfiques (re)creen el contacte de llengües en àmbits de representació de la realitat que l'espectador identifica com espais de variació: al llarg de fronteres polítiques; entre comunitats lingüístiques establertes en un mateix territori; en zones que han sofert processos de colonització; en les relacions ocasionals de turisme o de negoci entre persones que parlen llengües diferents; en les relacions d'aprenentatge natural, entre immigrants i autòctons, o institucional, entre alumnes i docents.¹

L'usuari, per la seva banda, és alhora un creador i un lingüista. És creador perquè manipula les llengües que coneix i és capaç de bastir, a partir d'aquest coneixements, nous sistemes útils per a la comunicació. Així pot recórrer a totes les seves capacitats cognitives per elaborar els seus enunciats (pensem en les interllengües o idiolectes propis de qui està en procés d'adquisició d'una llengua segona o estrangera) i pot, a partir de les hipòtesis sobre els coneixements de l'interlocutor, utilitzar les llengües per produir efectes retòrics, donar relleu i color a les seves

¹ Podem trobar exemples en aquest sentit en pel·lícules recents com *La mirada d'Ulisses*, *Bellesa amagada*, *El cosí*, *Lisboa*, o en la darrera obra de Jorge Semprún (*Adieu vive clarté*), en la qual l'autor relata les seves relacions amb les llengües que aprèn.

paraules (pensem en les converses entre bilingües). És un lingüista “de la llengua” perquè observa i parla de l’ús a partir de la seva consciència del què és el sistema: l’ús és correcte o desviant, és ric, és pobre, no s’entén, fa riure. Però també és un lingüista “de la parla” perquè interpreta, a partir de determinades dades del context, el sentit dels enunciats que escolta, encara que aquests s’escapin a una explicació coherent des del sistema.

Quin és el lloc de qui estudia el contacte de llengües en la conversa, entre el lingüista “de la llengua”, l’usuari i les seves pròpies finalitats en tant que analista? Py (1994 1996) assenyala, reprenent una observació de Levinson (1983) que l’estudiós de la conversa es troba, davant els seus informadors, en una situació idèntica a la de l’usuari de la llengua davant els seus interlocutors. En efecte, la conversa ofereix a l’analista dades molt valuoses perquè pot observar com el destinatari d’un torn de parla dóna sentit i, en alguns casos, avalua, en la seva resposta, els enunciats que li han estat adreçats. Com veurem, l’analista pot prendre dues opcions, o bé situar-se fora i interpretar els fenòmens observats des d’una determinada perspectiva disciplinar o bé interpretar les produccions verbals com ho fan els usuaris.

2. Una parla homogènia?

És interessant de constatar que les avaluacions de l’usuari respecte de les produccions verbals d’altres semblen reposar en una doble representació segons la qual l’ús del llenguatge, d’una banda, es realitza a través d’un codi únic, compartit per qui parla i pels seus interlocutors i, d’altra banda, que aquest codi representa significats també compartits per tothom. La parla quotidiana, però, contradiu sovint aquesta doble representació, com veiem en el cas següent:

- (1) E: empleat
C: client

En una entitat bancària. C es queixa perquè no pot treure diners de la seva llibreta des del caixer. E li demana la llibreta, la introdueix a l’ordinador i espera.

1 E - tenia ordres de no operar en caixers | si vol [continuar]

2 C - [no l’entenc]

- 3 E - (més lentament que abans) vull dir que la llibreta tenia un ordre de no operar en caixers | vol dir que vostè no pot operar | no pot treure diners
- 4 C - ah: | sí | jo vull poder (assenyalant el caixer)
- 5 E - esperi's un moment

Malgrat la transparència de paraules com “ordre”, “operar” i “caixers”, el client no és capaç d'interpretar el sentit de la combinació dels mots en l'enunciat de l'empleat. L'explicitació de la no comprensió per part de C porta E a utilitzar a una sèrie de recursos de facilitació de la comprensió: parlar més lentament, anunciar la repetició (“vull dir”), repetir l'enunciat incloent el referent (la llibreta) i reformular restringint l'abast de la paraula “operar”. Aquests són procediments habituals que realitzen els parlants per a reparar, com en el cas precedent, un problema de comprensió o per prevenir-lo quan la condició o l'estatus social de l'interlocutor fa suposar que la conversa no pot desenvolupar-se sobre una reciprocitat de competències.

Existeix a Europa un corrent, desenvolupat sobretot per equips suïssos (dirigits per Georges Lüdi i per Bernard Py de les universitats de Basilea i Neuchâtel, respectivament), que ha tractat a fons la manifestació conversacional d'una asimetria palesa en el domini del codi usat pels parlants. De les situacions en què els obstacles de comunicació són un tret essencial, els autors en diuen *exolingües*, per oposar-les a aquelles, anomenades *endolingües*, en les quals no apareixen marques d'incomprensió o d'operacions adreçades a facilitar la producció. Podem preveure situacions *exolingües* en les interaccions entre nadius i estrangers, entre docents i alumnes, entre adults i infants, entre experts i no-experts. Ara bé, el malentès o simplement la interpretació divergent entre interlocutors no és només pròpia de situacions a priori asimètriques. Els estudis de la conversa i la pragmàtica en general han demostrat fins a quin punt la significació es construeix localment a partir de tot un conjunt d'operacions que els interlocutors utilitzen com a pistes per donar sentit a les activitats discursives (Tusón 1996). Més enllà doncs de l'existència d'un codi compartit, la intercomprensió reposa damunt el principi social de cooperació descrit per Grice, que consisteix a inferir, a partir de determinades pistes, el sentit de les paraules. Podríem dir que el codi lingüístic és un instrument molt delicat, la fragilitat del qual resideix en no

ser ni exactament igual per a tots els individus d'una mateixa comunitat lingüística ni unívoc (cf. el sentit de les paraules "ordre" i "operar" en l'exemple precedent).

Està clar però que el caràcter exolingüe d'una conversa no és un a priori determinat pels estatus socials de les persones sinó que cal que se li atorgui aquesta condició a través del tractament discursiu dels problemes que es van presentant. Mentre els parlants de forma conscient o inconscient passen pel damunt d'allò que un observador extern podria qualificar de problemes de comprensió, la interacció restarà endolingüe. Així doncs una conversa pot passar per zones exolingües o endolingües segons els locutors decideixin tractar o deixar de banda els obstacles de comunicació (Py 1997).

Els estudiosos de la conversa exolingüe han descrit amb detall les operacions que realitzen els individus per resoldre els seus problemes d'intercomprensió. Quan la incomprensió és una hipòtesi, els parlants recorreran a una sèrie d'estratègies de simplificació i de reducció consistents en:

- simplificacions semàntiques, ús de formes analítiques i de lèxic senzill;
- simplificacions morfosintàctiques: hipotaxi, descomposició de predicats complexos, omissió de morfemes, reemplaçament de formes clíiques per formes tòiques, ús de formes verbals sense flexió, etc.;
- reduccions pragmàtiques: simplificació del tractament de la cortesia, explicitació de les intencions, reducció de les finalitats, entre d'altres;
- reduccions en el tractament dels temes: referència a l'aquí i ara, focalització, descomposició...;
- explotació dels recursos paralingüístics: ritme lent, pauses freqüents, articulació exagerada, gestualitat marcada, etc.;
- ampliació de les relacions interlocutives: freqüent verificació de la comprensió, mostres de recepció dels missatges...

En definitiva, es tracta de l'explotació de totes les possibilitats lingüístiques i pragmàtiques del repertori d'un parlant donat per modelar varietats que s'acostin a les possibilitats de comprensió i d'interpretació per part de l'interlocutor (Pujol i Véronique 1991, Bange 1992). Aquestes estratègies són utilitzades pel "locutor fort" per facilitar la comprensió als aprenents (*teacher talk*), als nens (*baby talk*), als estrangers (*foreigner talk* o *xenolecte*) i pel "locutor feble" (no nadiu, aprenent) amb la mateixa

finalitat però també per autofacilitar-se la tasca de parlar i per tal d'evitar l'error.

Si aquests procediments són observables en el discurs individual dels individus, els estudiosos de l'exolingüisme han descrit també les activitats interlocutives que realitzen els parlants per regular el discurs (Gülich 1986, Dausendschön-Gay i Krafft 1994). La metàfora de *bricolatge interactiu* il·lustra tot el conjunt de mètodes utilitzats pels individus per entendre's en el moment en què s'evidencia l'asimetria entre els seus repertoris. Aquests mètodes consisteixen, per part de l'interlocutor que domina el codi, a ajudar a comprendre o a produir els enunciats a l'interlocutor "feble" i, per part d'aquest, en freqüents demandes d'ajut, d'explicació, de formulació o d'avaluació de les seves pròpies produccions. Vegem-ne un exemple en un fragment de conversa entre dues joves, una hispanoparlant (que vol aprendre anglès) i una japonesa (que vol aprendre espanyol) que es troben periòdicament per xerrar una estona en cadascuna de les llengües que l'una i l'altra volen practicar. En el fragment següent, J (la japonesa) està explicant a E (la hispanoparlant) el que ha comprat en unes rebaixes:

(2)²

33 J - ah sí sí pantalón estrecho negro / es la pantalón y yo pensaba
compraba comprar y yo encue- encontré esto y yo estaba muy
feliz \

34 E - sí / te gustó la ropa \

35 J - y otro es \ ahm \ cómo se dice *ensemble* \

36 E - um /

37 J - eh- como esto / más ligero y

38 E - fino hum hum

39 J - mismo color de *cardigan*

40 E - mismo color de \ que tu jersey éste

41 J - esto y

42 E - ah una chaqueta \

43 J - una chaqueta y com =esto=

44 E - =ya ya=

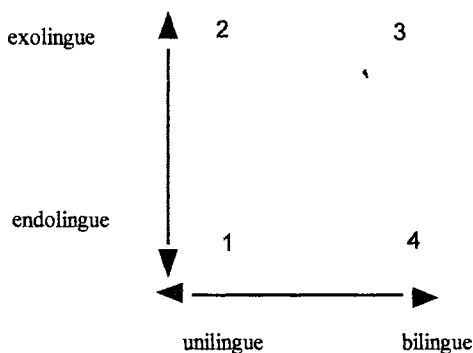
² Conversa enregistrada i transcrita per Shinji Nakamichi. Curs de doctorat del Departament de Didàctica de la Llengua i de la Literatura de la Universitat de Barcelona (1994-95).

- 45 J - pero mismo color
46 E - claro \ está bien no /
47 J - como tu
48 E - este color / este
49 J - color es diferente \ color es.. es.. es.. gris \
50 E - gris \
51 J - hum \ cómo su.. cómo se llama / sabes / en Japón nosotros
llamamos esto en *ensamble* \ porque mismo color de esto *form* y
chaqueta \
52 E - de la misma forma / quiere decir /
53 J - sí *not* forma pero chaqueta y suéter \
54 E - del mismo conjunto \
55 J - conju.. sou conjunto sí sí \
56 E - por ejemplo esto / y esto \
57 ah sí sí \
58 E - del mismo conjunto
59 J - conjunto
60 E - sí mismo conjunto
61 J - sí
62 E - cuando son dos cosas iguales
63 J - ah sí sí
64 E - por ejemplo un pantalón y una falda igual o una chaqueta y una
falda \ es conjunto \
65 J - conjunto \ vale y conjunto gris y *sweater*

Des del punt de vista de la construcció del sentit, la conversa entre J i E es caracteritzada per allò que Bange (1992) anomena *dobla focalització*, és a dir, atenció al tema de la conversa (les compres de J) i atenció als problemes de comunicació (en el fragment, codificació del concepte *conjunt*). Veiem com J recorre a un seguit d'estratègies (formulació en anglès, definició de la paraula, demanda explícita de traducció) per tal que E li doni la paraula que necessita de manera que la conversa pugui reprendre el tema central. Des del punt de vista de les identitats i de les relacions, podem observar que J, amb les seves activitats discursives, es col·loca en situació d'aprenent alhora que dona a E el rol d'ensenyant, establint així una mena de contracte didàctic implícit (De Pietro, Matthey i Py 1989). La possibilitat que E entengui els termes en anglès porta J a incloure en el seu discurs allò que Lüdi (1989) anomena

marques transcòdiques, és a dir elements (calcs, manlleus, alternances) d'un codi diferent del que s'està usant que serveixen als individus per a finalitats concretes.

L'estudi de dades recollides en contextos naturals condueix els equips de Basilea i Neuchâtel a proposar una tipologia d'interaccions que, atenent al repertori usat pels parlants, contempla situacions prototípiques de contacte de llengües (Lüdi 1989). L'esquema següent (pres de Matthey & De Pietro 1997) il·lustra, amb la combinació de quatre pols i dos eixos, quatre situacions ideals. El pol unilingüe representa l'ús d'una sola llengua en la conversa; el pol bilingüe l'ús de dos o més codis; el pol endolingüe aglutina els intercanvis en què no s'observen divergències entre els repertoris usats pels individus, mentre que en el pol exolingüe se situarien aquelles seqüències de la interacció en què s'evidencia asimetria en els codis dels interlocutors.

Així la conversa en contextos de contacte pot anar-se desplaçant en punts dels dos eixos representats i contenir seqüències il·lustratives de les quatre situacions dibuixades. La situació representada en 1 (unilingüe-endolingüe) mostraria seqüències en un sol codi i un grau mínim d'asimetria en els codis activats pels parlants. Com assenyalen els lingüistes suïssos, aquest tipus de situació és a la pràctica inexistent, atès que els repertoris dels parlants no són mai exactament equivalents ni remeten sempre als mateixos significats.

La situació representada en 2 (unilingüe-exolingüe) és característica d'intercanvis en un sol codi, però en els quals apareixen —com hem vist en el fragment (1)— problemes que afecten la comprensió o la producció; la divergència de repertoris es fa palesa perquè es realitzen activitats d'indicació del problema i activitats que condueixen a la seva solució mitjançant estratègies del tipus que s'han esmentat més amunt.

La situació il·lustrada en 3 (exolingüe-bilingüe) mostra també contextos en què emergeixen divergències de codi. Ara bé, en aquestes seqüències, els parlants recorren a altres llengües que coneixen com a estratègia per a pal·liar l'asimetria, per fer entendre els seus enuncisats o per codificar un terme no disponible en la llengua que s'està utilitzant, com hem vist en el fragment (2).

Finalment, la situació 4 (bilingüe-endolingüe) és representativa del que se sol anomenar conversa bilingüe, en la qual els interlocutors exploten les potencialitats que els ofereix el coneixement compartit d'altres codis. Des d'una perspectiva conversacional, Gumperz (1982) ha explicat el caràcter metafòric de les marques transcódiques en la conversa bilingüe i els ha atribuït un valor d'indici de contextualització per a qui les ha d'interpretar (1992). Dins de la teoria de la contextualització, Auer (1995) fa una anàlisi seqüencial del contacte de llengües entenent que l'opció d'utilitzar una llengua o una altra pot estar motivada o bé per la preferència o la competència del parlant o bé per la construcció del discurs (especificació del destinatari, canvis de tema, etc.). En la mateixa línia, en Nussbaum i Tusón (1995 i en premsa) hem tractat de donar compte d'alguns aspectes del contacte de llengües català-castellà en activitats conversacionals a Catalunya.

3. Bilingüisme i normes socials

Sigui perquè el contacte de llengües ha estat analitzat prenent com a punt de referència sistemes concrets, sigui perquè s'ha estudiat en situacions de conflicte entre dues llengües, el monolingüisme ha estat considerat com la realitat habitual i el bilingüisme com un fet marcat (Myers-Scotton 1993). Les aproximacions de tipus estructural, tant les que estudien els aspectes gramaticals del contacte de llengües com les que

estudien les seves funcions pragmàtiques, presenten restriccions morfosintàctiques i llistes de funcions que poc ens diuen respecte del valor local de les marques transcòdiques. Igualment les aproximacions sociolingüístiques que estudien les alternances com a indicadors de determinades normes socials, drets i obligacions compartits pels interlocutors, fins i tot en els treballs etnogràfics, entenen que les normes preexisteixen a la interacció. Pujolar (1995) assenyala justament com la sociolingüística catalana ha adoptat també un punt de vista estructural, categoritzant els fenòmens amb etiquetes preestablertes segurament perquè aquesta concepció permet de relligar alternances amb normes socials d'ús de la llengua, en el sentit aracilià del terme.

Ara bé, en la conversa, les marques transcòdiques són, abans que els lingüistes les aïllin i les construeixin en objectes d'estudi, fenòmens que emergeixen en la interacció, formes que els parlants manipulen per aconseguir els seus objectius o per assenyalar les seves intencions. Des d'aquest punt de vista, els codis no serien únicament sistemes lingüístics sinó sobretot recursos a través dels quals els individus modifiquen, manipulen i negocien els seus repertoris (Mondada, en premsa). Com es podria adoptar una perspectiva que tingués com a objectiu l'estudi del recurs que suposa el multilingüisme?

En Nussbaum i Tusón (1995) hem tractat de mostrar com les anomenades normes d'acomodació convergent i divergent apareixen rarament en "estat pur" i això mateix assenyala Boix (1993) quan parla de "regateig" per qualificar els moments de la interacció en què els individus passen d'una llengua a l'altra. Semblaria doncs que les normes d'acomodació tan estudiades en la sociolingüística catalana són més aviat idealitzacions de qui investiga que no pas "realitats" construïdes sistemàticament durant la interacció. Des del nostre punt de vista, les tries i alternances són en la conversa procediments dels parlants per explorar els recursos lingüístics disponibles per reconstruir les relacions i les identitats. D'aquesta manera el conflicte entre el català i el castellà seria un fenomen entre d'altres que no es manifesta forçosament cada vegada que, en un intercanvi, català i castellà entren en contacte. Per poder parlar de conflicte en la conversa, cal que aquest sigui manifest i entès com a tal pels interlocutors al llarg de la interacció i que les tries i les alternances de llengua siguin interpretades com a *taxemes* (Kerbrat-Orecchioni 1988),

com a marques semiòtiques distribuïdores de lloc i de poder en la conversa, com a indicis de les relacions entre els individus en funció de les seves opcions de triar una llengua o altra i com a indicadors de les identitats que es volen representar en un moment determinat.

4. Els llocs de l'analista

El que s'ha dit fins aquí podria fer pensar que des de la conversa només es podrien descriure aspectes locals i parcials del valor que els parlants atribueixen a les marques transcòdiques. Però, perquè l'anàlisi sigui més que el retrat d'allò que s'esdevé en una interacció concreta, cal que pugui enllaçar, per la via de la comparació i del contrast, amb altres anàlisis i altres interpretacions dels fenòmens observats.

Al meu entendre i seguint Py (1994), explorar el contacte de llengües en la conversa té l'avantatge de poder examinar els fenòmens combinant una doble perspectiva èmica (o interior) i una doble perspectiva ètica (o exterior). Així, l'analista pot situar-se en una perspectiva èmica per explicar minuciosament i a través de les marques del discurs allò que fan els parlants des del seu propi punt de vista com a usuaris i segons les seves pròpies perspectives ètiques (en tant que destinataris, quan estan construint els seus enunciat) i èmiques (en tant que destinadors, quan estan interpretant els enunciat del seu interlocutor). L'analista pot col·locar-se també en una perspectiva ètica per observar, a través de les marques transcòdiques i, en general, dels usos de les llengües per part dels parlants, les dades objectives des d'una determinada aproximació teòrica per tal de relacionar els resultats del seu estudi amb els d'altres treballs. Des de l'espai exterior es podran fer tipologies de marques transcòdiques, models de contacte de llengües, més o menys generalitzables. Des de l'espai interior es descriuen i interpreten els mètodes que utilitzen els actors del discurs en situacions de contacte de llengües, *en* l'acció social i *com* a acció social (Auer 1995), entenent que els individus fan tries dins el seu repertori per realitzar les seves activitats quotidianes i que aquestes tries són alhora accions socials en el sentit que reconstrueixen la realitat des de prismes diversos.

Els dos punts de vista poden ser complementaris. El punt de vista extern tindrà un interès per als qui s'ocupen de l'evolució dels fenòmens de contacte, dels canvis de normes i dels canvis en el sistema de les llengües, pels qui s'interessen per l'adquisició de segones llengües i per la descripció de l'evolució de les interllengües i dels idiolectes dels aprenents, per exemple. El punt de vista intern hauria de permetre, com he dit abans, d'establir lligams entre els aspectes socials, els aspectes interactius i els aspectes individuals del contacte de llengües i retre compte de l'elaboració del discurs, és a dir la construcció del sentit, de la participació, de la relació social i de la identitat en situacions de contacte.

Luci Nussbaum
luci.nussbaum@cc.uab.es

Referències bibliogràfiques

- AUER, P. (1995), *The pragmatics of code-switching*, dins L. Milroy i P. Muysken (eds.), *One Speaker, Two Languages*, Cambridge University Press, Cambridge, pàgs. 115-135.
- BANGE, P. (1992), *A propos de la communication et de l'apprentissage en L2*, "Aile", 2, pàgs. 53-85.
- BOIX, E. (1993), *Triar no és trair*, Edicions 62, Barcelona.
- DAUSENDSCHÖN-GAY, U. i KRAFFT, U. (1994), *Analyse conversationnelle et recherche sur l'acquisition*, "Bulletin Suisse de Linguistique Appliquée", 59, pàgs. 127 - 158.
- De PIETRO, J-F, MATTHEY, M. i PY, B. (1989), *Acquisition et contrat didactique: les séquences potentiellement acquisitionnelles*, dins Weil i Fugier (eds.), *Actes du troisième colloque régional de linguistique*, Université des Sciences Humaines, Estrasburg, pàgs. 99-124.
- GÜLICH, E. (1986), *L'organisation conversationnelle des énoncés inachevés et leur achèvement interactif en situation de contact*, "DRLAV", 34-35, pàgs. 161-182.
- GUMPERZ, J.J. (1982), *Discourse strategies*, University Press, Cambridge.
- (1992), *Contextualization and understanding*, dins A. Duranti i Ch. Goodwin (eds.), *Rethinking Context*, CUP, Nova York.
- KERBRAT-ORECCHIONI, C. (1988), *La notion de 'place' interactionnelle ou les taxemes, qu'est-ce que c'est ça?*, dins J. Cosnier et al., *Echanges sur la conversation*, CNRS, Lyon.
- LEVINSON, S.C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.

- LUDI, G. (1989), *Aspects de la conversation exolingue entre Suisses romands et allémaniques*, dins *Actes du XVIIe Congrès international de linguistique et philologie romanes*, Niemayer, Tübinguen, pàgs. 405-424.
- MATTHEY, M. i DE PIETRO, J. F. (1997), *La société plurilingue: utopie souhaitable ou domination acceptée?*, dins H. Boyer (ed.), *Plurilinguisme: "contact" ou "conflit de langues"?*, L'Harmatan, París.
- MONDADA, L. (en premsa), *Code-switching et linguistique des pratiques intractionnelles*, "Cahiers du Français Contemporain", 5.
- MYERS-SCOTTON, C. (1993), *Social Motivations for Code-switching*, Oxford University Press, Oxford.
- NUSSBAUM, L. i TUSÓN, A. (en premsa), *¿Existe una lengua base en la convesación bilingüe?*, dins *Actas del Primer Simposium Internacional sobre Bilingüismo*, Vigo, 21-25.10.97.
- (1995), *The ins and outs of conversation in Catalonia*, "Catalan review", IX, 2, pàgs. 199-221.
- PUJOL, M. i VÉRONIQUE, D. (1991), *L'acquisition d'une langue étrangère*, "Cahiers de la section de Sciences de l'Education", 63, Universitat de Ginebra.
- PUJOLAR, J. (1995), *The identities of "la penya": voices and struggles of young working-class people in Barcelona*, Tesi de doctorat, Universitat de Lancaster.
- PY, B. (1994), *Quelques remarques sur les notions d'exolingüisme et de bilingüisme*, "Cahiers de Praxématique", 25, pàgs. 79-95.
- (1997), *La conversation exolingue et la construction de la langue*, dins M. Grossen i B. Py (eds.), *Pratiques sociales et médiations symboliques*, Peter Lang, Berna, pàgs. 203-219.
- TUSÓN, A. (1995), *Anàlisi de la conversa*, Empúries, Barcelona.